

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันการพัฒนาด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและโทรคมนาคมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ความก้าวหน้าด้านคอมพิวเตอร์และระบบอินเทอร์เน็ตส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ตอย่างแพร่หลายทั้งภาครัฐกิจและประชาชนทั่วไป ก่อให้เกิดโลกอีกใบหนึ่งในสังคมที่เรียกว่า “โลกออนไลน์” อินเทอร์เน็ตเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านธุรกิจ การสื่อสารหรือแม้แต่การศึกษา อุปกรณ์สื่อสารส่วนตัวในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นโทรศัพท์เคลื่อนที่หรือเครื่องคอมพิวเตอร์พกพาก็สามารถเข้าสู่โลกของอินเทอร์เน็ตได้โดยง่าย และการจัดให้มีเครื่องมือส่วนตัวที่สามารถเชื่อมต่อเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้นี้กลายเป็นนโยบายสำคัญระดับชาติที่รัฐบาลให้การสนับสนุนแก่เด็ก¹

การใช้งานอินเทอร์เน็ตในฐานะเป็นสื่อกลางเชื่อมสังคมและโลกเข้าด้วยกันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการติดต่อสื่อสารรวมทั้งติดตามสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในสังคมได้อย่างง่ายดาย การดำรงชีวิตและการบริโภคของประชาชนเริ่มเปลี่ยนแปลงจากโลกในความเป็นจริง (Real Space) หันมาใช้ชีวิตในโลกไซเบอร์ (Cyberspace) มากยิ่งขึ้นไม่เฉพาะแต่การใช้งานเพื่อซื้อสินค้าและใช้บริการต่าง ๆ ในลักษณะของการพาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Commerce) หรือการรับส่งไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (E-mail: Electronic Mail) ถึงกันเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการใช้ชีวิตประจำวันในเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Online Social Network) ที่ถูกสร้างขึ้นในเครือข่ายอินเทอร์เน็ต อย่างเฟสบุ๊ค (Facebook) ทวิตเตอร์ (Twitter) และไลน์ (Line) ซึ่งเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตมนุษย์อย่างไม่รู้ตัว บ่อยครั้งที่มีการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์นี้สร้างสรรค์และ

¹ โครงการแท็บเล็ตพีซีเพื่อการศึกษา (One Tablet Per Child) รัฐบาลภายใต้การนำของ นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี ได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภาเมื่อ วันอังคารที่ 23 สิงหาคม 2554 โดยมีนโยบายเร่งด่วนที่จะเริ่มดำเนินการในปีแรกข้อ 1.15 จัดหาเครื่องแท็บเล็ตพีซี (Tablet PC) ให้แก่โรงเรียนโดยเริ่มทดลองดำเนินการในโรงเรียนนำร่องสำหรับระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ปีการศึกษา พ.ศ. 2555 ควบคู่กับการเร่งพัฒนาเนื้อหาที่เหมาะสม ตามหลักสูตรบรรจุลงในแท็บเล็ตพีซีรวมทั้งจัดทำระบบอินเทอร์เน็ตไร้สายตามมาตรฐานการให้บริการในสถานศึกษาที่กำหนด โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://www.otpc.in.th/aboutus.html>

เป็นประโยชน์อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคม เช่น การใช้งานเครือข่ายสังคมออนไลน์สำหรับการรายงานสถานการณ์อุทกภัยในแต่ละพื้นที่ในช่วงมหาอุทกภัยของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2554² หรือการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์สำหรับการร่วมมือติดตามจับกุมมิชชันนารีที่หลอกลวงผู้อื่น³ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีแม้อินเทอร์เน็ตจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการติดต่อสื่อสารและติดตามสถานการณ์ได้ง่ายและรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็กลายเป็นเครื่องมือในการล่วงละเมิดสิทธิหรือการกระทำความผิดของบุคคลบางกลุ่มได้ในขณะเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้งานบางเว็บไซต์ที่จำเป็นต้องให้ข้อมูลหรือจะต้องลงทะเบียนและมีการแสดงข้อมูลของผู้ใช้งานในหลายครั้งที่ข้อมูลของผู้ใช้งานเว็บไซต์ถูกนำไปเปิดเผยให้คนอื่นสามารถเข้าถึงได้ผ่านเว็บไซต์นั้นหรือผู้ที่ต้องการทราบข้อมูลของใครก็สามารถค้นหาได้ด้วยเว็บไซต์ระบบค้นหา (Search Engines) ไม่ว่าจะการเปิดเผยนั้นจะเกิดขึ้นจากความสมัครใจของเจ้าของข้อมูลหรือไม่ก็ตาม อันเป็นการกระทบต่อสิทธิในข้อมูลส่วนบุคคลและอาจนำไปสู่การใช้ข้อมูลนั้นในทางมิชอบได้

ในปัจจุบัน ผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ตมีความตื่นตัวกับปัญหาสิทธิในข้อมูลส่วนบุคคลมากขึ้นดังที่ปรากฏในการสำรวจของศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) ว่าในปี พ.ศ. 2553 ประชาชนเห็นว่าการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลและความเป็นส่วนตัว

² ตัวอย่างกรณีเครือข่ายสังคมออนไลน์เฟสบุ๊คที่ใช้ชื่อว่า “น้ำขึ้น ให้รีบออก”

www.facebook.com/room2680 เป็นเว็บไซต์ที่เริ่มก่อตั้งช่วงเกิดวิกฤติน้ำท่วม เพื่อหวังจะสร้างสังคมและเป็นแหล่งแจ้งข่าวสารข้อมูลน้ำในมิติต่าง ๆ ผ่านโซเชียล เน็ตเวิร์ค ข้อมูลจาก “น้ำขึ้น” ให้รีบเข้าเว็บ !” วันที่ 30 ตุลาคม 2554. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก

<http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/it/it/20111030/416483/น้ำขึ้น-ให้รีบเข้าเว็บ-!.html>

³ ตัวอย่างกรณีเครือข่ายสังคมออนไลน์เฟสบุ๊คที่ใช้ชื่อว่า “ตามล่าไอโอม”

www.facebook.com/omehunter และอีเมล: ome_hunt@hotmail.com สืบเนื่องจาก “นายโอม” อ้างตัวเป็นหลานชายนักการเมือง แต่มีพฤติกรรมหลอกลวงผู้เสียหายจำนวนมากมาย โดยเฉพาะผู้หญิงตกเป็นเหยื่อหลายราย นายโอมแต่งเรื่องราวให้คนที่เล่นแชตด้วยความสงสัยจนยอมให้หมายเลขโทรศัพท์ และเมื่อมีการนัดพบกันก็จะตกเป็นเหยื่อนายโอม ทั้งฉกเงินหรือชิงทรัพย์สิน ฯลฯ หลังมีการเผยแพร่ข้อมูลกันในโลกออนไลน์ก็พบว่ามีคนตกเป็นเหยื่อมากมายบางรายถึงขั้นพลาดพลั้งถูกล่วงละเมิดทางเพศก็มี ก่อนเหตุมาตั้งแต่ปี 2551-2555 โดยมีการไปแจ้งความไว้ที่หลายโรงพักด้วยกัน เช่น สน.บางนา แต่ยังไม่มีการตรวจที่ใดจับกุมได้ มีแต่เพียงออกหมายจับ บรรดาผู้เสียหายกลุ่มหนึ่งจึงได้เริ่มรวมตัวแลกเปลี่ยนข้อมูลกันแล้วตัดสินใจนำเรื่องราวไปโพสต์ข้อความผ่านเฟสบุ๊คดังกล่าว ทำให้มีผู้เสียหายที่เคยตกเป็นเหยื่อทยอยแจ้งข้อมูลและเบาะแสต่าง ๆ จนกระทั่งเจ้าหน้าที่ตำรวจสามารถแกะรอยไล่ล่าตัว “ไอโอม” จากเบาะแสต่าง ๆ โดยเฉพาะข้อมูลที่ได้จากทางอินเทอร์เน็ต ข้อมูลจาก “บทเรียนคดี”ตามล่าไอโอม”สืบจากเฟซบุ๊ก กัยมิด ! โจรแสบล่าเหยื่อในสังคมออนไลน์” วันพุธที่ 29 สิงหาคม 2555. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://www.dailynews.co.th/article/5832/152022>

บนอินเทอร์เน็ตเป็นเรื่องสำคัญเป็นอันดับสองที่ภาครัฐต้องให้การสนับสนุน รองจากเรื่อง การกระจายความทั่วถึงของการบริการอินเทอร์เน็ต⁴

ปัญหาของการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลและความเป็นส่วนตัวจากการใช้งานบน เครือข่ายอินเทอร์เน็ตอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน ปัญหาด้านหนึ่งคือการเก็บรวบรวมข้อมูล พฤติกรรมการใช้งานอินเทอร์เน็ตโดยที่ผู้ใช้งานไม่รู้ตัว ด้วยการใช้คุกกี้ (Cookies)⁵ และเว็บบั๊ก (Web bugs)⁶ เพื่อเฝ้าติดตามพฤติกรรมการใช้งานหน้าเว็บต่าง ๆ บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต โดยจะมีการรวบรวมข้อมูลเว็บไซต์และหน้าเว็บที่มีการเข้าชม เวลา และระยะเวลาที่เข้าชม ข้อมูลที่ถูกใช้ ค้นหาโดยเว็บไซต์ระบบค้นหา (Search Engines) ถึงแม้ว่าปกติแล้วข้อมูลซึ่งเก็บรวบรวมนี้ อาจกระทำโดยไม่เปิดเผยชื่อของผู้ใช้งาน แต่ความจริงแล้วคุกกี้หรือเว็บบั๊กที่ถูกส่งไปเก็บในเครื่อง คอมพิวเตอร์จะมีรหัสที่สามารถระบุตัวตนของเครื่องคอมพิวเตอร์อันนำไปสู่ตัวผู้ใช้งานได้ และข้อมูลที่มีการเก็บรวบรวมจะถูกนำไปใช้วิเคราะห์โดยระบบเพื่อดูพฤติกรรมของผู้ใช้งาน จากการเข้าหน้าเว็บต่าง ๆ และจัดส่งโฆษณาสินค้าที่เหมาะสมหรือตรงตามความต้องการ ของผู้ใช้งานนั้นและยังสามารถใช้ทบทวนหน้าเว็บรวมตลอดถึงสินค้าหรือบริการที่ผู้ใช้งานเคย เข้าชมพร้อมทั้งนำเสนอสินค้าและบริการที่มีความใกล้เคียงกันได้อีกด้วย

ปัญหาอีกด้านหนึ่งคือกรณีที่ผู้ใช้งานให้ข้อมูลด้วยความสมัครใจของเจ้าของข้อมูล นั้นเอง แต่มีการเก็บรวบรวม นำไปใช้หรือเปิดเผยในทางที่ไม่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการเปิดเผยโดย ผู้เก็บรวบรวมข้อมูลนั่นเองหรือโดยบุคคลที่สามที่มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลนั้นได้ที่ผ่านมาประเทศไทย มีความพยายามที่บัญญัติกฎหมายเพื่อคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับหนึ่งภายใต้ กรอบแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนากฎหมายเทคโนโลยีสารสนเทศ แต่จนถึงปัจจุบันกฎหมาย

⁴ ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. (2553, ธันวาคม). รายงานผลการสำรวจกลุ่ม ผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทย ปี (น. 28). สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก

<http://www.nectec.or.th/images/pdf/internetuser/internet53.pdf>

⁵ คุกกี้ (Cookies) เป็นข้อมูลขนาดเล็กที่จะถูกส่งไปเก็บไว้ในเบราว์เซอร์สำหรับเข้าระบบอินเทอร์เน็ตเพื่อ เก็บข้อมูลการเข้าชมเว็บไซต์ต่าง ๆ เมื่อการเปิดเข้าเว็บไซต์นั้นอีกครั้งก็จะทำให้ทราบว่าเคยเข้าหน้าเว็บนั้นมาก่อน ปกติจะใช้สำหรับเก็บข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการนำเสนอผลิตภัณฑ์ สินค้า และบริการที่ตรงตามความต้องการ ของผู้ใช้งานมากที่สุด.

⁶ เว็บบั๊ก (Web bugs) เป็นข้อมูลที่ประกอบเป็นส่วนหนึ่งของหน้าเว็บไซต์หรือเป็นส่วนหนึ่งของ ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ แต่มีขนาดเล็กมากจนไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า ใช้เพื่อตรวจสอบการเข้าหน้าเว็บ หรืออ่านไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์นั้น รวมทั้งตรวจสอบพฤติกรรมการใช้งานอินเทอร์เน็ต และหลายครั้งถูก นำไปใช้เพื่อการส่งสแปมเมล (Spam Mail) แต่การทำงานของเว็บบั๊กจะมีลักษณะต่างจากคุกกี้เพราะไม่สามารถ ตั้งค่าเบราว์เซอร์เพื่อป้องกันเว็บบั๊กได้.

ฉบับนี้ยังคงมีสถานะเป็นเพียงร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. อยู่ระหว่างการพิจารณาของฝ่ายนิติบัญญัติ

ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ได้ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการกฤษฎีกา (เรื่องเสร็จที่ 515/2552) และคณะรัฐมนตรีในสมัยรัฐบาลของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เสนอร่างพระราชบัญญัตินี้เข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2552 แต่เนื่องจากระหว่างการพิจารณาร่างกฎหมายฉบับนี้มีการยุบสภาและภายหลังการเลือกตั้งแล้วคณะรัฐมนตรีในสมัยรัฐบาลของนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ไม่ได้ยื่นขอร่างกฎหมายฉบับนี้ ต่อมาวันที่ 21 ธันวาคม 2554 คณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการมีมติให้นำร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ที่ค้างการพิจารณาในขั้นตอนของรัฐสภาชุดเดิมเสนอต่อคณะรัฐมนตรีอีกครั้งและวันที่ 28 สิงหาคม 2555 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบในหลักการร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ที่สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาได้ตรวจพิจารณาแล้วและให้ส่งคณะกรรมการประสานงานสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาก่อนนำเสนอสภาผู้แทนราษฎรพิจารณาต่อไป ต่อมาวันพุธที่ 30 ตุลาคม 2556 สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติในวาระที่หนึ่งรับหลักการแห่งร่างพระราชบัญญัติ อย่างไรก็ดีวันที่ 9 ธันวาคม 2556 มีการตราพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2556 เป็นเหตุให้ร่างพระราชบัญญัตินี้ค้างอยู่ระหว่างการพิจารณาของรัฐสภาต้องตกไปอีกครั้งหนึ่งจนกระทั่งในวันที่ 16 กันยายน 2557 คณะรัฐมนตรีจึงมีมติเห็นชอบให้นำร่างพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวเสนอกลับเข้าสู่การพิจารณาของสภานิติบัญญัติแห่งชาติโดยมีการทำหนังสือถึงประธานสภาฯ ในวันที่ 7 ตุลาคม 2557 แต่เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2558 คณะรัฐมนตรีได้อนุมัติหลักการร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ฉบับใหม่ ไปพร้อมกับร่างกฎหมายอื่นอีก 9 ฉบับ ที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมไอทีและอินเทอร์เน็ต ตามนโยบายที่จะผลักดันเรื่องเศรษฐกิจดิจิทัล (Digital Economy) เพื่อพัฒนาการแข่งขันด้านเศรษฐกิจของประเทศให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศที่กำลังก้าวไปสู่สังคมยุคดิจิทัล ทำให้มีร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ถึง 2 ฉบับ ในขณะที่อยู่ระหว่างการพิจารณา แต่การศึกษาวิจัยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะมุ่งเน้นที่ร่างพระราชบัญญัติฉบับเดิมซึ่งได้ผ่านการศึกษาของคณะกรรมการกฤษฎีกามาก่อนแล้ว เพราะเป็นร่างกฎหมายฉบับที่มุ่งเน้นการคุ้มครองสิทธิของประชาชน และมีมาตรฐานความคุ้มครองที่สูงกว่าร่างกฎหมายฉบับใหม่

สืบเนื่องจากความล่าช้าในการตรากฎหมายที่มีความจำเป็นต่อสังคม คณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติจึงอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติมาตรา 51(11) แห่งพระราชบัญญัติองค์กรจัดสรรคลื่นความถี่และกำกับกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์และกิจการโทรคมนาคม

พ.ศ. 2543 ออกประกาศเรื่องมาตรการคุ้มครองสิทธิของผู้ใช้บริการ โทรคมนาคมเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล สิทธิในความเป็นส่วนตัวและเสรีภาพในการสื่อสารถึงกันโดยทางโทรคมนาคม ลงวันที่ 18 พฤษภาคม 2549 โดยกำหนดเงื่อนไขให้ผู้รับใบอนุญาตประกอบกิจการโทรคมนาคมซึ่งรวมถึงผู้ให้บริการอินเทอร์เน็ต สามารถเก็บรวบรวมและประมวลผลข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ใช้บริการ ในฐานะผู้บริโภคได้ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด รวมทั้งให้สิทธิแก่ผู้ใช้บริการในฐานะที่เป็นเจ้าของข้อมูลนั้นมีสิทธิตรวจสอบและให้ความยินยอมในการนำข้อมูลนั้นไปประมวลผลได้ รวมทั้งเพิ่มเติมมาตรการให้ผู้ให้บริการสามารถร้องเรียนเกี่ยวกับกรณีถูกละเมิดสิทธิเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล สิทธิในความเป็นส่วนตัว หรือเสรีภาพในการสื่อสารถึงกันโดยทางโทรคมนาคมได้ และประกาศดังกล่าวยังกำหนดความหมายของข้อมูลรวมไปถึงพฤติกรรมการใช้บริการโทรคมนาคมของผู้ใช้บริการด้วย ดังนั้นเงื่อนไขการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลจึงครอบคลุมไปถึงข้อมูลที่เกิดจากการจัดเก็บรวบรวมโดยที่ผู้ใช้บริการไม่รู้ตัวมาก่อนด้วย แต่ประกาศฉบับนี้ก็มุ่งคุ้มครองเฉพาะแต่ข้อมูลส่วนบุคคลที่ถูกจัดเก็บรวบรวมโดยผู้ให้บริการที่เป็นผู้รับใบอนุญาตประกอบกิจการโทรคมนาคมเท่านั้น จึงไม่ได้รวมไปถึงผู้ประกอบการที่เป็นเจ้าของเว็บไซต์และเก็บรวบรวม ใช้ หรือเปิดเผยข้อมูลเช่นนั้นไว้ด้วยแต่อย่างใด

อย่างไรก็ดี ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ไม่ว่าจะเป็นร่างฉบับเดิมหรือร่างฉบับใหม่และประกาศของคณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติดังกล่าวก็ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลซึ่งสามารถถูกชักจูงได้ง่ายและมีความสามารถในการปกป้องสิทธิของตนเองได้ค่อนข้างน้อย ในขณะที่นโยบายของรัฐบาลมุ่งเน้นให้เด็กเข้าถึงอินเทอร์เน็ตมากที่สุด ปัญหาว่าเด็กจะมีความรู้ความเข้าใจในผลกระทบที่อาจเกิดจากการให้ความยินยอมแก่ผู้เก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวในการใช้และเปิดเผยข้อมูลเช่นว่านี้มากนักน้อยเพียงไร

ถึงแม้ว่าบทบัญญัติในร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. กำหนดเงื่อนไขการเก็บรวบรวม ใช้ หรือเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลจะต้องขอความยินยอมจากเจ้าของข้อมูลหรือบุคคลซึ่งถือว่าเกี่ยวข้องกับเจ้าของข้อมูลตามที่กำหนดในกฎกระทรวง จึงมีความเป็นไปได้ว่า ภายหลังจากการบังคับใช้กฎหมายแล้วอาจมีการออกกฎกระทรวงเพื่อกำหนดให้เจ้าของข้อมูลรวมไปถึงผู้แทนโดยชอบธรรมของเด็กหรือเยาวชนได้⁷ แต่หากพิจารณาถึงสภาพความเป็นจริงแล้ว

⁷ บันทึกของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา ประกอบร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ได้ระบุไว้ในข้อ 3.12 ว่า ได้แก้ไขจากร่างเดิมโดยตัดกรณีผู้เยาว์ คนไร้ความสามารถหรือคนเสมือนไร้ความสามารถ ที่ผู้ใช้อำนาจปกครอง ผู้อนุบาล หรือผู้พิทักษ์ แล้วแต่กรณี มีสิทธิดำเนินการแทนในการใช้สิทธิ

พฤติกรรมของเด็กส่วนมากมักจะใช้งานเว็บไซต์เพื่อความบันเทิงและมีโอกาสที่เด็กจะถูกชักจูงเพื่อให้ข้อมูลส่วนตัวได้ง่ายเพื่อให้สามารถเข้าใช้งานเว็บไซต์เพื่อความบันเทิงเหล่านั้นได้และอาจนำไปสู่การใช้ข้อมูลดังกล่าวเพื่อทำการตลาดโดยตรงกับเด็กซึ่งเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่ต้องได้รับการพิจารณา และเมื่อมีการให้ข้อมูลเช่นนี้แล้ว จะมีมาตรการอย่างไรเพื่อให้ผู้แทนโดยชอบธรรมให้ความยินยอมต่อการเก็บ การใช้ และการเปิดเผยข้อมูลดังกล่าวของเด็ก

นอกจากนี้ หากพิจารณาจากมิติทางสังคมแล้ว อินเทอร์เน็ตเป็นสื่อกลางที่สร้างโอกาสการเข้าถึงข้อมูลความรู้และช่วยสนับสนุนการศึกษาของเด็กได้ การสร้างเงื่อนไขข้อจำกัดที่เคร่งครัดมากเกินไปก็จะกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อเด็กในการใช้งานอินเทอร์เน็ตเพื่อประโยชน์ดังกล่าว แต่หากกฎเกณฑ์เงื่อนไขขาดความชัดเจนหรือง่ายต่อการหลีกเลี่ยงมากเกินไป ก็จะกลายเป็นช่องว่างให้ผู้ประกอบการเว็บไซต์สามารถข้ามผ่านเงื่อนไขของกฎหมายได้และหากพิจารณาจากมุมมองของผู้ประกอบการเว็บไซต์แล้ว อาจไม่ได้มีเจตนาเก็บรวบรวมข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กนั้นแต่อย่างใด แต่อาจเป็นเพราะเจ้าของข้อมูลทำการเปิดเผยข้อมูลนั้นด้วยความสมัครใจ เช่น การใช้งานห้องสนทนาแล้วมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกันหรือการพิมพ์ข้อความลงในกระดานสนทนา เป็นต้น หรืออาจมีผู้ใช้งานอื่นนำมาเปิดเผยในเว็บไซต์ของตนก็เป็นได้ แต่เนื่องจากข้อมูลดังกล่าวมีการเปิดเผยออกไปและโอกาสที่ผู้ประกอบการดังกล่าวจะเข้าไปตรวจสอบรายละเอียดของข้อความทุกเรื่องนั้นย่อมเป็นไปได้ยาก จะมีมาตรการอย่างไรเพื่อเป็นทางออกสำหรับผู้ประกอบการเว็บไซต์เหล่านี้ให้สามารถปฏิบัติตามกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลได้อย่างสมบูรณ์

ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาสำคัญที่มีการนำมาพิจารณาถกเถียงกันมานานในประเทศและในระดับภูมิภาค โดยมีเป้าหมายสำคัญในการหาความสมดุลระหว่างการคุ้มครองเด็กและต้องไม่ลดทอนโอกาสของเด็กในการเข้าถึงสื่ออินเทอร์เน็ต แม้แต่ในประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณี (Common Law System) อย่างสหรัฐอเมริกา ก็ใช้กระบวนการทางนิติบัญญัติเข้ามาเสริมโดยออกกฎหมายเพื่อวางกลไกแก้ไขปัญหาดังกล่าวแล้ว ในกลุ่มสหภาพยุโรปก็มีความคิดศึกษาเรื่องนี้อย่างจริงจัง แต่การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลในประเทศไทยกลับเป็นไปด้วยความล่าช้าทั้งที่เป็นปัญหาใกล้ตัวของคนไทยจำนวนมาก และยังขาดการพิจารณาในมิติของการคุ้มครองเด็กอย่างจริงจัง จึงมีความสำคัญที่จะต้องพิจารณาถึงมาตรการในการแก้ไขปัญหาจากกฎหมายที่มีอยู่ในปัจจุบันและเพิ่มมาตรการในการคุ้มครองสิทธิของเด็กในข้อมูลส่วนบุคคลให้มากยิ่งขึ้นรวมทั้งต้องพิจารณาถึงกฎหมายของประเทศที่มีความก้าวหน้าทางด้านอินเทอร์เน็ตว่ามีการ

ของเจ้าของข้อมูลส่วนบุคคลตามมาตรา 41 ได้ เพราะในบทนิยามคำว่า “เจ้าของข้อมูลส่วนบุคคล” สามารถกำหนดบุคคลดังกล่าวไว้ในกฎกระทรวงได้อยู่แล้ว.

ปรับเปลี่ยนแก้ไขมาตรการทางกฎหมายไปอย่างไรและพบปัญหาอุปสรรคอย่างไรบ้าง เพื่อสร้างกลไกที่มีความเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยมากที่สุดโดยต้องพิจารณาปัจจัยหลายด้านประกอบกันได้แก่

(1) อายุของเด็กที่เหมาะสมในการกำหนดเงื่อนไขว่าห้ามเก็บรวบรวมข้อมูลโดยเด็ดขาด ไม่ว่าจะใช้เพื่อประโยชน์ภายในองค์กรโดยเฉพาะหรือไม่ และอายุที่เหมาะสมสำหรับเงื่อนไขที่ต้องได้รับความยินยอมจากผู้แทนโดยชอบธรรม

(2) ความรู้ความเข้าใจของผู้แทนโดยชอบธรรมที่จะให้ความยินยอมในการเก็บรวบรวม ใช้ และเปิดเผยข้อมูลของเด็ก

(3) มาตรการในการขอความยินยอมที่มีความเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย ในขณะที่เดียวกันต้องไม่เป็นการสร้างภาระให้แก่ผู้ประกอบการมากจนเกินความจำเป็น

(4) ข้อยกเว้นหรือทางออกที่เหมาะสมสำหรับผู้ประกอบการเว็บไซต์ที่จะให้ถือว่าปฏิบัติตามเงื่อนไขในการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กอย่างเพียงพอแล้ว

นอกจากนี้ การเชื่อมโยงข้อมูลสารสนเทศระหว่างประเทศที่ง่ายมากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดการส่งผ่านข้อมูลส่วนบุคคลในเชิงพาณิชย์ด้วย หลายประเทศจึงวางกลไกทางกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของคนในชาติตน และกำหนดข้อจำกัดการโอนข้อมูลส่วนบุคคลจากประเทศของตนไปยังประเทศอื่นที่ยังไม่มีกฎหมายให้ความคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลที่ได้มาตรฐานอย่างเพียงพอ การศึกษาถึงกลไกการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลที่เหมาะสม ตลอดจนการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กซึ่งนับวันยังเป็นปัญหาสำคัญที่กล่าวถึงในนานาประเทศ ย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยพัฒนากฎหมายให้ได้มาตรฐานสากลและช่วยลดอุปสรรคด้านการค้าระหว่างประเทศได้อีกทางหนึ่งด้วย⁸

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงวิวัฒนาการ แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิในความเป็นส่วนตัวและข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

2. เพื่อศึกษามาตรการทางกฎหมายของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิในความเป็นส่วนตัวและข้อมูลส่วนบุคคล และการคุ้มครองเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่มีอยู่ในปัจจุบันและร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. เปรียบเทียบกับกฎหมายของต่างประเทศ

⁸ จาก “การ โอนข้อมูลส่วนบุคคลระหว่างประเทศ,” โดย ปฎิวัติ อุ้นเรือน, 2547, วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 34(4), น. 559.

3. เพื่อศึกษาปัญหาและวิเคราะห์ปัญหาการบังคับใช้กฎหมายของประเทศไทยและร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ในการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

4. เพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายของประเทศไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันและปรับปรุงร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้อย่างเหมาะสม

1.3 สมมติฐานของการศึกษา

กฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลที่มีอยู่ในปัจจุบันหรือร่างกฎหมายที่อยู่ระหว่างการพิจารณาได้มีความเหมาะสมกับเด็กผู้ใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เพราะมิได้คำนึงถึงวุฒิภาวะของเจ้าของข้อมูล ตัวบุคคลผู้อาจให้ความยินยอมแทน รูปแบบความยินยอมในกรณีที่ผู้ให้ความยินยอมนั้น ไม่ใช่เด็กซึ่งเป็นเจ้าของข้อมูลที่แท้จริง และวิธีการให้ความยินยอมที่เหมาะสมกับสภาพการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต จึงต้องศึกษากลไกการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ แนวทางที่อาจเป็นไปได้ในการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายของประเทศไทยในเรื่องนี้มีอยู่ 3 แนวทาง ได้แก่ การตราพระราชบัญญัติฉบับใหม่ กำหนดเรื่องการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นการเฉพาะ หรือการเพิ่มเติมบทบัญญัติในร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ให้กำหนดหลักเกณฑ์ในเรื่องนี้ไว้ให้ชัดเจนเป็นการเฉพาะหรือการใช้กลไกที่มีอยู่ตามร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. แล้วกำหนดแนวทางหรือกฎหมายลำดับรองเพื่อการคุ้มครองในเรื่องนี้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าแนวทางที่ 3 น่าจะเหมาะสมกับประเทศไทยมากที่สุด

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาถึงมาตรการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ กำหนดขอบเขตเฉพาะการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลจากการเก็บรวบรวม ใช้ หรือเปิดเผยข้อมูลของเด็กผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเท่านั้น ไม่รวมถึงการเก็บรวบรวม ใช้ หรือเปิดเผยข้อมูลของเด็กด้วยรูปแบบหรือวิธีการอย่างอื่นและมุ่งพิจารณากรณีข้อมูลส่วนบุคคลที่เด็กเจ้าของข้อมูลเป็นผู้ให้ข้อมูลเป็นหลัก ไม่รวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยคุกกี้หรือเว็บบั๊กที่ผู้ใช้งานไม่สมัครใจให้ข้อมูล วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่ได้ศึกษาถึงโทษทางอาญาหรือการกระทำความผิดทางเพศต่อเด็กแต่อย่างใด แต่อาจมีการกล่าวถึงข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องเนื่องบ้าง เช่น เมื่อมีการนำข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กที่มีการเปิดเผยในเครือข่ายอินเทอร์เน็ตไปใช้ล่อลวงหรือกระทำความผิด

ต่อเด็ก เป็นต้น และวิทยานิพนธ์นี้ศึกษาถึงพฤติกรรมของเด็กในการใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อตนเองหรือทำให้ตนตกอยู่ในสถานะของเหยื่อในการกระทำความผิดไม่รวมถึงกรณีที่เด็กเป็นผู้กระทำความผิดต่อบุคคลอื่นและไม่ศึกษาถึงกรณีการเข้าถึงข้อมูลที่ไม่เหมาะสมสำหรับเด็กและการใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ตมากจนเกินไป

1.5 วิธีดำเนินการศึกษา

การดำเนินการศึกษาวิจัยของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการรวบรวมข้อมูลทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสามารถของผู้เยาว์และการทำละเมิดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ การให้ความคุ้มครองเด็กตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546 การให้ความคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลตามร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. (ฉบับที่ผ่านการศึกษาของคณะกรรมการกฤษฎีกาและนำเสนอ โดยคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ) ประกาศหรือกฎระเบียบของคณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล กฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้องกับการเก็บรักษาข้อมูล เช่น ข้อมูลข่าวสารของทางราชการ หรือข้อมูลเครดิต เป็นต้น รวมทั้งกฎหมาย และความเห็นทางกฎหมาย ที่เกี่ยวกับเรื่องการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กในต่างประเทศ โดยค้นคว้าวิจัยจากหนังสือและบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษจากห้องสมุดและแหล่งข้อมูลการศึกษาต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสารต่าง ๆ เพื่ออ้างอิงและเป็นข้อมูลในการศึกษาถึงปัญหาอันอาจนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหาต่อไป

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิในความเป็นส่วนตัวและข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต
2. ทำให้ทราบถึงมาตรการทางกฎหมายของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิในความเป็นส่วนตัวและข้อมูลส่วนบุคคล และการคุ้มครองเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ที่มีอยู่ในปัจจุบัน และร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. เปรียบเทียบกับกฎหมายของต่างประเทศ
3. ทำให้ทราบถึงปัญหาและสามารถวิเคราะห์มาตรการทางกฎหมายของประเทศไทยและร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. ในการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต

4. ทำให้ทราบแนวทางให้ภาครัฐนำข้อเสนอแนะไปใช้ในการแก้ไขปรับปรุงกฎหมาย เพื่อสร้างมาตรการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของเด็กจากการใช้งานอินเทอร์เน็ตที่มีความเหมาะสม และสร้างความมั่นใจต่อการใช้งานบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตของเด็กได้อย่างแท้จริง

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เว้นแต่ข้อความจะแสดงให้เห็นเป็นอย่าง

“ข้อมูลส่วนบุคคล (Personal Data)” หมายความว่า ข้อมูลเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลซึ่งทำให้สามารถระบุตัวบุคคลนั้นได้ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม เช่น การศึกษา สถานะการเงิน ประสิทธิภาพ ประวัติอาชญากรรม ประวัติการทำงาน หรือประวัติกิจกรรม บรรดาที่มีชื่อของบุคคลนั้นหรือมีเลขหมาย รหัส หรือสิ่งบอกลักษณะอย่างอื่นที่ทำให้รู้ตัวบุคคลนั้นได้ เช่น ลายพิมพ์นิ้วมือ แผ่นบันทึก ลักษณะเสียงของคน รูปถ่าย เป็นต้น⁹

“เด็ก (Children)” หมายความว่า บุคคลธรรมดาที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปีบริบูรณ์ แต่ไม่รวมถึงผู้ที่บรรลุนิติภาวะด้วยการสมรส¹⁰

“เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology : IT)” หมายความว่า การประยุกต์ใช้คอมพิวเตอร์และอุปกรณ์โทรคมนาคม เพื่อจัดเก็บ ค้นหา ส่งผ่านและจัดดำเนินการข้อมูล ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของธุรกิจหรือองค์กรแห่งหนึ่งกับบุคคลหรือองค์กรอื่น ๆ¹¹

“เว็บไซต์ (Website, Web Site)” หมายความว่า หน้าเว็บเพจหลายหน้าซึ่งเชื่อมโยงกันผ่านทางไฮเปอร์ลิงก์ เพื่อนำเสนอข้อมูลผ่านคอมพิวเตอร์ โดยมีโฮมเพจเป็นเว็บเพจหน้าแรกที่มีความสวยงามดึงดูดความสนใจของผู้เข้าชมเพื่อจะเชื่อมโยงต่อไปยังเว็บเพจหน้าอื่น โดยถูกจัดเก็บไว้บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต¹²

⁹ ความหมายจากนิยามคำว่า “ข้อมูลส่วนบุคคล” ตามร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ.

¹⁰ ความหมายจากนิยามคำว่า “เด็ก” ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองเด็ก พ.ศ. 2546.

¹¹ วิกิพีเดีย. (ม.ป.ป.). *เทคโนโลยีสารสนเทศ*. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/เทคโนโลยีสารสนเทศ>

¹² วิกิพีเดีย. (ม.ป.ป.). *เว็บไซต์*. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/เว็บไซต์>

“เว็บไซต์ที่มุ่งโดยตรงต่อเด็ก (Website or Online Service Directed to Children)” หมายความว่า เว็บไซต์ที่มีกลุ่มเป้าหมายไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วนเป็นเด็ก แต่ไม่รวมถึงเว็บไซต์ที่เพียงแต่สร้างการเชื่อมโยงไปยังเว็บไซต์อื่นด้วยเครื่องมือบนระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต¹³

“เว็บเพจ (Web Page)” หมายความว่า เอกสารที่ใช้ในการเผยแพร่ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลแบบสื่อประสม เช่น ข้อความ ภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว เสียง เป็นต้น โดยการนำเสนอผ่านทางระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์การใช้งาน¹⁴

“สิทธิในความเป็นส่วนตัว (Privacy)” หมายความว่า สิทธิของบุคคลที่ประกอบไปด้วย สิทธิของบุคคลในครอบครัว เกียรติยศ ชื่อเสียงหรือความเป็นส่วนตัว โดยรอดพ้นจากการสังเกต การรู้เห็น การสืบความลับ การรบกวนต่าง ๆ และความมีสันโดษไม่ติดต่อกับสัมพันธกับสังคม ทั้งนี้ขอบเขตที่บุคคลควรได้รับการคุ้มครองและการเคารพในสิทธิส่วนบุคคลคือการดำรงชีวิตอย่างเป็นอิสระ มีการพัฒนาบุคลิกลักษณะตามที่ต้องการ สิทธิที่จะแสวงหาความสุขในชีวิต ตามวิถีทางที่อาจเป็นไปได้และเป็นความพอใจตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชนและไม่เป็นการล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น¹⁵

“อินเทอร์เน็ต” หรือ “อินเทอร์เน็ต (Internet)” หมายความว่า เครือข่ายคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ที่มีการเชื่อมต่อระหว่างเครือข่ายหลาย ๆ เครือข่ายทั่วโลก โดยใช้ภาษาที่ใช้สื่อสารกันระหว่างคอมพิวเตอร์ที่เรียกว่า “โพรโทคอล (Protocol)” ผู้ใช้งานเครือข่ายนี้สามารถสื่อสารถึงกันได้ในหลาย ๆ ทางและสามารถสืบค้นข้อมูลและข่าวสารต่าง ๆ รวมทั้งคัดลอกเพิ่มข้อมูลและโปรแกรมมาใช้งานได้¹⁶

¹³ ความหมายจากนิยามคำว่า “Website or online service directed to children” ตามกฎหมาย Children’s Online Privacy Protection Act ของประเทศสหรัฐอเมริกา.

¹⁴ จักรกฤษณ์ หมั่นวิชา. (ม.ป.ป.). *Electronic Commerce*. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก http://ebook.hu.ac.th/ebook2/images/File_PDF/204-311-ElectronicEcommerce/204-311.pdf

¹⁵ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (ม.ป.ป.). *สิทธิของผู้เล่นเกมออนไลน์*. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://www.pub-law.net/publaw/view.aspx?ID=609>

¹⁶ วิกีพีเดีย. (ม.ป.ป.). *อินเทอร์เน็ต*. สืบค้น 25 มกราคม 2558, จาก <http://th.wikipedia.org/wiki/อินเทอร์เน็ต>